

Даніла Кіш

Энцыклапедыя мёртвых

Летась, як Вы ведаеце, я была ў Швэцыі на запросіны Інстытуту тэатральных досьледаў. Маёй правадніцай і апякункай была спадарыня Ёхансан, Крыстына Ёхансан. Я прагледзела пяць ці шэсьць спэтакляў; у зьвязку з гэтым варта перадусім узгадаць пра посьпех, які мела п'еса «Ў чаканьні Гадо», пастаўленая для вязьняў. Вярнуўшыся дадому празь дзесяць дзён, я й надалей жыла ў тым далёкім сьвеце, як у сьне.

Спадарыня Ёхансан, кабета амбітная, цягам тых дзесяці дзён хацела паказаць мне ў Швэцыі ўсё, што толькі трапіцца, што магло б мяне зацікавіць «як жанчыну». Не абышлося бяз слыннага ветразёвага карабля «Васа», які ў глеі на дне мора, дзе праляжаў некалькі стагодзьдзяў, закансэрваваўся як мумія фараона. Неяк увечары, пасля прагляду «Санаты прывідаў» у Нацыянальным тэатры, мая правадніца праводзіла мяне ў Бібліятэку. Я ледзь пасьпела праглынуць канапку ў нейкім бары.

Набліжалася адзінаццатая, бібліятэка была ўжо зачыненая. Але спадарыня Ёхансан паказала парт'е пропуск, і ён пусьціў нас, буркаючы нешта сабе пад нос. У руцэ ён трымаў вялізнае мэталевае колца з ключамі, падобна да вартаўніка, які за дзень да таго ўводзіў нас у Цэнтральную вязьніцу, на «Гадо». Правадніца аддала мяне ў рукі гэтага цэрбэра, кажучы, што заўтра ўраньні прыйдзе ў гатэль, а каб я зараз аглядала сабе спакойна бібліятэку; гэты спадар замовіць мне таксоўку, і калі мне штосьці запатрабуецца, магу зьвярнуцца да яго... Мне

Даніла Кіш (1935—1989) — прадстаўнік балканскага постмодэрнізму, пісаў па-сэрбска-харвацку. У 1997 г. ягонае апавяданьне «Грабніца для Барыса Давыдавіча» было надрукаванае ў «Фрагмэнтах».

не засталася нічога іншага, як прыняць гэтую ветлую прапанову. Парт'е праводзіў мяне да вялікіх дзвярэй, адчыніў, запаліў міргатлівае сьвятло, пасьля чаго пакінуў мяне на самоце. Я чула, як у мяне за сьпінай паварочваецца ключ у замку; вось жа, я апынулася ў бібліятэцы, нібы ў казэматах.

Аднекуль цягнула скразняком, калыхалася полкамі павучыньне, якое бруднай, страпанай нітніцай зьвісала на паліцы з кніжкамі, як у склепе на бутэлькі старога адборнага віна. Усе памяшканьні былі аднолькавыя, злучаныя вузкім праходам, і паўсюдна дабіраўся гэты скразняк, крыніцу якога я не магла вызначыць.

У пэўную хвіліну, уласна, пакуль яшчэ прыглядалася да кніжак (альбо зрабіла гэтае адкрыцьцё толькі тады, як у трэцім памяшканьні заўважыла на адным з тамоў літару «С»), усьведоміла: у кожнай зале знаходзяцца тамы, якія зьмяшчаюць загатоўнае слова на адну літару. Гэта трэцяя. Ёўзапраўды, у чацьвертай зале карэньчык кожнай кнігі меціла літара «Д». Раптам, гнаная няўцямным прадчуваньнем, я пачала бегчы. Мае крокі гучалі шмакропным рэхам, якое гублялася недзе ў змрочнай далечы. Узрушаная й запыханая, я дабралася да літары «М» і з усім відавочным намерам адкрыла адну з кніг. Прыгадалася мне хіба, што недзе ўжо чытала, і раптоўна мяне асьвяціла, што гэта слынная «Энцыкляпэдыя мёртвых».

Першае, што я пабачыла, была ягоная фатаграфія. Адна-аднютка, устаўленая ў дзвюхкалёнавы тэкст, амаль на сярэдзіне старонкі. Тая, якую Вы бачылі на маім пісьмовым стале. Зробленая ў 1936 годзе, дванацатага лістападу, у Марыборы, па ягоным прыходзе з войска. Пад фатаграфіяй імя, прозьвішча і ў дужках гады: 1910 — 1979.

Вы ведаеце, што мой добры бацька нядаўна памёр і што ад малых гадоў я была зь ім вельмі блізкая. Але не пра гэта хачу казаць. Важным ёсьць факт, што бацька памёр за няпоўныя два месяцы да майго выезду ў Швэцыю. Я наважылася выехаць у вялікай ступені для таго, каб забыцца на няшчасьце, якое мяне напаткала. Я думала, падобна да людзей, цяжка скрыўджаных лёсам, што зьмена месца дапаможа мне забыцца на боль, — так, нібы свайго няшчасьця мы не насілі ў сабе.

Абапершыся плячом аб расхістаныя паліцы, з кнігай у руках, я чытала ягоную біяграфію, цалкам забываючыся на час. Кнігі, як у сярэднявечных бібліятэках, былі прымацаваныя тоўстым ланцугом да жалезных пярсцёнкаў. Я заўважыла гэта толькі тады, як намерылася выцягнуць цяжкі том, каб падысьці зь ім як найбліжэй да лямпачкі.

Раптам мяне агарнуў пострах, што застаюся тут ужо занадта доўга й спадар Цэрбэр (так назвала яго ў думках) у кожны момант можа папрасіць, каб я перапыніла чытаньне. Я пачала прабягаць вачыма абзацы, паварочваючы адкрытую кнігу, наколькі дазваляў ланцуг, да скупага сьвятла. Тоўсты пыл на краях аркушаў і палотны раскалыханага цёмнага павучыньня выразна сьведчылі, што ніхто гэтых тамоў ня кратае. Кнігі былі закутыя ў кайданы, як нявольнікі на галерах, ды на ланцугах не было калодак.

Значыць, гэта й ёсьць, думала я, тая слынная «Энцыкляпэдыя мёртвых». Я ўяўляла яе сабе падобнай да адной з старых кніг, кніг «старадаўніх», як «Тыбэцкая кніга мёртвых», ці «Кабала», ці «Жыцці сьвятых», аднаго з тых эзатэрычных твораў чалавечага духу, якімі могуць захапляцца адно пустэльнікі,

рабіны або манахі. У пэўны момант я ўсвядоміла, што чытаньне працягнецца да сьвітанку, а пасля ўсяго гэтага ніякага матар'яльнага сьледу не застанецца для мяне й для маёй маці, вось жа, я вырашыла перапісаць найважнейшыя факты, скласьці як бы падрахунак біяграфіі бацькі.

Тут, у маім сшытку, зьмяшчаюцца звыклія энцыклапэдычныя звесткі, пазбаўленыя значэньня для кожнага, апроч мяне й маёй маці; назовы мясцовасьцяў, даты. Але тое, што чыніць гэтую энцыклапэдыю вылучнай — ня толькі таму, што яна ўнікальная, — гэта спосаб, якім у ёй апісваюцца стасункі паміж людзьмі, сустрэчы, краявіды, багацьце дэталей, зь якіх складаецца людзкое жыцьцё. Звесткам (напрыклад) пра месца ягонага нараджэньня, вычарпальным і дакладным («Краляўчані, воласьць Гліна, павет Сісак, акруга Банія»), суседзілі розныя дэталі, геаграфічныя й гістарычныя, бо там усё запісана. Усё. Краявід яго родных старонаў абмаляваны так жыва, што чытаючы, а ўласна прабягаючы вачыма лінейкі й абзацы, я пачувалася, нібыта была там, у сэрцы таго краявіду: сьнег на верхавінах далёкіх гораў, голыя дрэвы, замерзлая рака, па якой, як на карцінах Брэйгеля, сьлізгаюць на каўзаках дзеці. Спаміж іх я выразна бачыла яго, майго бацьку, хоць тады яшчэ не майго бацьку, а толькі некага, хто будзе маім бацькам, некага, хто быў маім бацькам. Раптам наваколле зазеленела, дрэвы пакрыліся кветам, ружовым і белым. Адцвітае на маіх вачах глог, сонца пралятае над вёскай Краляўчані, звоняць званы ў вясковай царкоўцы, рыкаюць каровы ў хлявах, а вокны дамоў ільсьняцца ружовым водбліскам ранішняга сонца, ад якога таюць лёдавыя сталяктыты на сьцёкавых трубах.

Потым, нібы ўсё гэта адбывалася на маіх вачах, бачыла пахавальнае шэсьце, якое кіравалася да вясковага цьвінтару. Чатыры мужчыны зь непакрытымі галовамі нясуць на плячах труну, вычасаную зь яліны, а на чале, з капелюшом у руцэ, крочыць чалавек, пра якога ведаю — і гэта таксама запісана ў Кнізе, — што гэта мой дзед з боку бацькі, Марк, муж нябожчыцы, якая распачынае сваю вечную дарогу. Там ёсьць усё, што датычыцца яе, прычына хваробы й скону, год нараджэньня, працяканьне хваробы. Напісана, як яе апрааналі да труны, хто яе абмыў, хто паклаў манэты на вочы, хто падвязаў ёй падбародзьдзе, вычасаў труну, дзе сьсеклі дрэва. Думаю, што на падставе гэтага Вы можаце ўявіць сабе хаця б прыблізна, наколькі вялікую колькасьць інфармацыі ўносяць у «Энцыклапэдыю мёртвых» людзі, што ўзяліся за цяжкую і ўхвальную задачу, каб — аб'ектыўна й бязь ценю прадузятасьці — занатаваць як найболей аб тых, хто скончыў зямную вандроўку і ўваходзіць на вечнае жыцьцё. (Бо гэтыя людзі вераць у цуд біблейскага ўваскросьня й гэтую гіганцкую картатэку рыхтуюць для таго моманту. Кожны можа знайсці ў ёй ня толькі сваіх блізкіх, але перадусім уласную забытую мінуўшчыну. Гэты рэстар будзе тады вялікай скарбонкай памяці й адзіным у сваім родзе доказам уваскросьня.) Калі йдзе гаворка пра людзкое жыцьцё, яны ня робяць розьніцы між купцом з Баніі й ягонай жонкай, між вясковым папам (ім быў мой прадзед) і вясковым званаром, нейкім Цюкам, прозьвішча якога таксама занатаванае ў Кнізе. Адзіная ўмова, каб знайсці сябе ў «Энцыклапэдыі мёртвых» — усвядоміла я адразу, найперш прыйшла гэтая думка, а потым я яе спраўдзіла, — палягае ў тым, што людзі, прозьвішчы якіх складаюць тут загалоўныя артыкулы, ня могуць фігураваць у аніводнай іншай энцыклапэдыі. Калі я гартала том на

літару «М» — адзін з тысячы тамоў на гэтую літару, — мне ў вочы кінулася адсутнасць вядомых прозьвішчаў. У «Энцыкляпэдыі», як асобны загаловны артыкул, не фігуруе Мажураніч, ані Мэерхольд, ані Мальмбэрг, ані Марэціч, паводле граматыкі якога навучаўся мой бацька, ані Мэштравіч, якога ён бачыў раз на вуліцы, ані Мілоевіч Таса, перакладнік Каўцкага (мой бацька размаўляў зь ім некалі «пад расійскім царом»). «Энцыкляпэдыя мёртвых» — твор сэкты ці рэлігійнай арганізацыі, якая ў сваёй дэмакратычнай праграме падкрэсьлівае эгалітарыстычнае бачаньне сьвету мёртвых — інспіраванае, без сумневу, нейкай спасылкай на Біблію — з намерам выраўняць людзкую несправядлівасьць і даць усім божым стварэньням аднолькавае месца ў вечнасьці. У хуткім часе я зразумела таксама, што «Энцыкляпэдыя» не сягае ў далёкі змрок часу й гісторыі, але ейны пачатак можна датаваць недзе пасля 1789 году. Гэтая дзіўная каста эрудытаў мусіць мець ва ўсім сьвеце прыхільнікаў, якія корпаюцца ў нэкралёгах упарта й пакрыёма, а потым апрацоўваюць зьвесткі й дасылаюць у цэнтар, які месціцца ў Стакгольме. (А можа — асьвятліла мяне ў пэўны момант — да іх належыць, між іншага, спадарыня Ёхансан? Паколькі я прызналася ёй у сваім няшчасці, можа, яна праводзіла мяне сюды, каб я адкрыла ў гэтай бібліятэцы «Энцыкляпэдыю мёртвых» і знайшла ў ёй крыху суцязьненьня?) Гэта ўсё, што я магу ведаць ці ўяўляю сабе наконт працы гэтых людзей. Думаю, што прычыны іхнай таямнічай дзейнасьці можна ўбачыць у доўгай традыцыі перасьледу з боку Царквы, а з другога боку, праца над такой энцыкляпэдыяй, як гэтая, вымагае зразумелай пакрыёмасьці, каб унікнуць прэсу людзкай фанабэрыі й запабегчы спробам карупцыі.

Ня менш дзіўны за іхную таемную дзейнасьць і іхны стыль, гэтая неверагодная амальгама энцыкляпэдычнай ляпідарнасьці й біблейскага красамоўства. Напрыклад, сухія зьвесткі, якія я знаходжу ў маім сшытку такімі, як занатавала іх, там, у некалькіх абзацах, загушчаныя да такога роўню, што перад вачыма чытача зьяўляецца раптам, чароўна, выкупаная ў сонцы ваколіца, вялікая пераменлівасьць выяваў. Вось нясуць трохгадовага хлопца ў сыпкоце сонечнага дню горнымі сьцежкамі, нясуць да дзеда па маці, а на фоне, на другім і трэцім пляне — ня ведаю, як гэта акрэсьліць — відаць жаўнераў, зборшчыкаў падаткаў, жандараў, чуваць далёкія грымоты гарматаў і ахрыплы брэх сабак. Сыцісла паказаныя дзеі першай сусьветнай вайны: грукочуць цягнікі паблізу нейкага мястэчка, грае духавы аркестар, булькоча вада ў адтуліне біклажкі, лопецца шкло, разьвінаюцца ў руках хустачкі... Усё гэта асобныя параграфы, кожны пэрыяд падаецца ў форме своеасаблівай паэтычнай квінтэсэнцыі й мэтафары, не заўсёды храналёгічна, але ў дзіўным сымбіёзе часоў — мінулага, цяперашняга й будучага. Бо як іначай вытлумачыць зьмешчаны ў гэтым тэксьце, у багата ілюстраванай кнізе ягоных першых пяці гадоў, прабаўленых у дзедавым Камаговіне, шкадобны камэнтар, які, калі добра памятаю, гучыць так: «Будуць гэта найлепшыя гады ягонага жыцьця»? Тут загушчаныя карціны дзяцінства, якія зводзяцца, можна сказаць, да ідэаграфічных знакаў: прозьвішчы настаўнікаў, калегаў, «найлепшыя гады» хлопца на фоне зьменаў пораў году; ягоны ўзрадаваны твар у струмянёх дажджу, купаньне ў рацэ, зьезджаньне на санках з засыпанага сьнегам пагорку, лоўля стронгі, а адразу пасля — або адначасна, калі гэта мажліва, — вяртаньне жаўнераў з эўрапейскіх палёў(?) бітвы, біклажка ў руцэ хлопца, супрацьгаз з разьбітым

шклom на ўзбочыне насыпу. І зноў прозьвішчы, жыццяпісы. Сустрэча ўдаўца Марка з будучай жонкай, Сафіяй Рэбрачай з Камаговіны, урачыстасьць шлюбу, сьвіст пугі, рысь сялянскіх коняў, разьвінаньне харугваў і стужак, цырымонія абмену заручальнымі пярсцёнкамі, танцавальнае кола й песенька перад брамай царквы, хлопец у белай кашулі, сьвяточна апрануты, з галінкай размаю ў штрыфэлі пінжака.

Тут, у маім сшытку, напісана толькі «Краляўчаны», але ў «Энцыкляпэдыі» гэты пэрыяд займае некалькі сыціслых параграфіў; занатаваны час пад'ёму, хвіля, калі азвалася зязюля зь сыцяннага гадзіньніка й хлопец, заспаны, ускочыў спрасонку. Тут ёсьць прозьвішчы вазакоў, прозьвішчы суседзяў, якія іх праводзілі, партрэт спадара настаўніка й ягоныя словы, скіраваныя да новай мамы хлопца; парады сьвятара, словы тых, хто заставаўся ў вёсцы й махаў ім на разьвітаньне.

Нічога тут, кажу, не бракуе, нічога не забылі, ані выгляду дарогі, ані колеру неба, а інвэнтар газды Марка прадстаўлены ў найдрабнейшых дэталях. Ні пра што не забыліся, нават пра аўтараў старых школьных падручнікаў і поўных добрых парадаў чытанак, павучальных аповесьцяў і біблейскіх прыпавесьцяў. Занатаваная кожная дэталёў жыцця, кожны досьвед, кожная рыба, злоўленая на вуду, назоў кожнай расьліны, сарванай хлопцам.

А вось мой бацька ў юначым узросьце: першы ягоны капялюш, першая паездка рамізьнікам, на досьвітку. Вось імёны дзяўчатаў, словы песенек, якія сьпявалі ў тых часох, тэкст любоўнага ліста, газэты, якія ён чытаў — увесь той пэрыяд зьмяшчаецца ў адным-адзіным пасажа.

Цяпер мы ўжо ў Руме, дзе мой бацька ходзіць у гімназію. Няхай гэты прыклад будзе для Вас ілюстрацыяй, у якой ступені «Энцыкляпэдыя мёртвых» ёсьць усяведнай, як некалі пра гэта казалася. Прынцып здаецца відавочным, хаця чалавеку дух займае ад гэтай эрудыцыі, гэтай патрэбы занатаваньня ўсяго, што складае чалавечае жыццё. Таму мы маем тут сыціслую гісторыю Румы, апісаньне гораду й ягонага клімату, апісаньне чыгуначнага вузла; назоў друкарні й сьпіс усяго, што ў ёй тады выходзіла, якія кніжкі й якія газэты; прадстаўленьні вандроўных тэатрыкаў і атракцыёны цыркаў, якія выступалі з гастролі; апісаньне цагельні... дзе адзін маладзён, абапершыся на пень акацыі, гаворыць на вуха аднае дзяўчыне любоўныя й троху непрыстойныя словы (тэкст падаецца поўнасьцяй). А ўсё гэта: друкарня, імправізаваная заслона, слон з цырку, чыгуначная лінія, што адгаліноўваецца адтуль у бок Шабацу — выступае ў зьвязку з постацямі, пра якую гаворыцца. Апроч таго, ёсьць вытрымка з кляснага дзёньніка, адзнакі, малюнкi, прозьвішчы калегаў — аж да сёмай клясы гімназіі (сёмай В), у якой хлапчук сустрэнецца з прафэсарам Л.Д., настаўнікам гісторыі й геаграфіі.

Раптам мы апынаемся ў сэрцы іншага гораду, гэта 1928 год, маладзён мае на вучнёўскай шапцы цыфру VIII, ён адпусьціў вусікі. (Тыя вусікі ён будзе насіць усё жыццё. Калісь, ня так даўна, няважна зачапіў іх брытвай, а потым згаліў. Я расплакалася, убачыўшы яго, — гэта быў іншы чалавек. У гэтым плачы на імгненьне зьявілася няяснае ўсьведамленьне таго, як хутка мне будзе яго не стаць, калі ён адыйдзе.) Мы цяпер бачым яго перад каўняй «Гродзкай» і зараз пасля таго — у кінатэатры, дзе чуваць гукі піяніна, а на экране адбываецца «Падарожжа на Месяц». Далей сустракаем яго перад

слупом з абвесткамі на пляцы Елячыгча, дзе ён прыглядаецца да сьвежа наклееных афішаў, а адна зь іх — гэтая дэталёвая падаецца толькі як кур'ёз — агалошвае лекцыю Крлежы. Прозьвішча Ганны Эрэміі, цёткі, у якой ён жыве ў Заграбе, на вуліцы Юрышыгча, значыцца тут сама побач з прозьвішчам Крыжая, опэрнага сьпевака, якога ён спаткаў у старым горадзе, Івана Лабуса, у якога ён рапараваў чаравікі, і нейкага Антэ Дутыны, у пякарні якога ён купляў булчкі...

У Бялград у тым даўным 1929 годзе ўязджалі праз мост на Саве, верагодна, таксама, як і сёння, з радасьцю ад спатканьня. Чуваць грукат цягніка, які сунецца па жалезнай канструкцыі мосту. Сава бяжыць мутна-зялёная, паравоз сьвішча і запавольваецца, у вакне вагона другое клясы зьяўляецца мой бацька, углядаючыся ў далёкую панараму незнаёмага гораду. Ранак халодны, імгла павольна ўздымаецца над даляглядам, з трубы карабля «Смэдэрэва» выбіваецца чорны слуп дыму; чуваць ахрыплае гудзеньне карабля, які вось-вось адплыве ў Новы Сьвет.

Мой бацька прабавіў у Бялградзе, зь невялічкімі пярэрвамі, блізу пяцьдзясят гадоў, і гэтая сума жыцця, гэты збор нейкіх васьмнаццаці тысячаў дзён і начэй (чатырыста трыццаць восем тысячаў гадзінаў) змяшчаецца тут, у Кнізе мёртвых, на абсягу пяці або шасьці старонак. Пры гэтым захоўваецца храналёгія, прынамсі, у галоўных абрысах, бо дні плывуць як рака часу, да зыходу, да сьмерці.

У верасьні таго ж дваццаць дзявятага году Д.М. запісваецца ў геадэзічную школу, і Кніга падае гісторыю гэтай школы ў Бялградзе й прамову дырэктара Стайковіча (які зьчыць будучым геамэтрам, каб сумленна служылі каралю й айчыне, бо на іх кладзецца нялёгкае заданьне нанесці на мапы новыя межы нашай краіны). Цяпер назвы поляў слынных бітваў і ня менш слынных паразь і з часоў першай сусьветнай вайны — Каймакчалян, Майковац, Цэр, Калубара, Дрына — мяшаюцца з прозьвішчамі палеглых прафэсараў і вучняў, і тут сама побач занатоўваюцца адзнакі па начартальнай геамэтрыі, малюнках, гісторыі, рэлігіі, каліграфіі. Зьяўляецца імя нейкай Росы, Раксанды, кветачніцы, зь якой Д.М. фліртаваў, як тады казалі, а таксама прозьвішчы: Барывова-Боры Іліча, уладальніка карчмы, Міленка Азаны, краўца, Косты Стаўроўскага, да якога мой бацька заходзіў на сьвежы бурэк*, нейкага Кртыніча, які абгуляў яго ў карты. Ідуць даты экскурсіяў на Авалу й Космай, даты шлюбав і пахаваньняў, у якіх ён удзельнічаў, сьпіс фільмаў і матчаў, якія ён глядзеў, назовы вуліцаў, на якіх ён жыве: Цэтынская, Царыцы Міліцы, Гаўрыла Прынцыпа, Караля Пятра Першага, Князя Мілаша, Пажэшка, Камянічка, Касмайска, Бранка Радзічэвіча; прозьвішчы тых, паводле чых падручнікаў ён навучаўся геаграфіі, геамэтрыі й плянімэтрыі, назовы кніжак, якія ён любіў: «Кароль гораў», «Гайдук Станка», «Бунт мужыкоў»; набажэнствы, цыркавыя відовішчы, дэфіляды, арганізаваныя таварыствам «Сокал», школьныя ўрачыстасьці, выставы малюнкаў (на адной зь іх журы вылучыла акварэлі майго бацькі). Занатаваны таксама й дзень, калі ён запаліў першую папяросу, у школьнай прыбіральні, па намове нейкага Івана Герасімава, сына расейскіх эмігрантаў,

*Бурэк — папулярная закуска (цеста зь мясам), якую ядуць гарачай.

які праз тыдзень правёў яго да вядомай у тагачасным Бялградзе карчмы, дзе грае цыганскі аркестар, а расейскія графы й афіцэры плачуць пры гуках бала-лайкі й гітары... Усё, усё ёсць тут: урачыстасьць адкрыцця помніка на Кале-мэгдане, атручаньне марозівам, купленым на рагу вуліцы Македонскай, які-сясь модныя пантофлі «шымі», на якія ён атрымаў грошы ад свайго бацькі ва ўзнагароду за добра здадзены дыплёмны іспыт.

Наступны абзац кажа пра ягоны выезд ва Ўжычкую Пажэгу, гэта 1933 год, травень. Разам зь ім у купэ другое клясы сядзіць той Герасімаў, сын эмігранта. Гэта першая іхная пасада: яны вымяраюць сэрбскую зямлю, складаюць кар-таграфічныя нарысы й нарысы да кадастру, цягнуць вешкі й тэадаліт, пазь-менна; на галовах у іх саламяныя капелюшы, ужо лета, прыпякае сонца, яны караскаюцца на горы, заклікаюць, крыгчаць; пачынаюцца восеньскія дажджы, сьвіньні корпаюцца, быдла непакоіцца, трэба схаваць тэадаліт, які прыцягвае маланку. А ўвечары ў вясковага настаўніка Мілянковіча яны п'юць самагон-ку, круціцца ражон, Герасімаў лаецца папераменна па-сэрбску й па-расейску, моцная тая ракія. У лістападзе таго ж году няшчасны Герасімаў памірае ад запаленьня лёгкіх, а Д.М. будзе стаяць над сьмяротным ложкам і слухаць яго-ныя трызьненні. Гэтаксама будзе стаяць і над ягонай труной, з капелюшом у руцэ, думаючы аб мінучасьці.

Вось што засталася ў мяне ў памяці з таго чытаньня, вось што засталася ў маіх нататках, робленых похапкам, здраўнелымі пальцамі, тою ночай, тым ранкам, уласна. А гэта цэлыя два гады, два вонкава манатонныя гады, калі Д.М. ад траўню да лістападу, паводле гайдучкага календара, носіць стойку й тэадаліт па горах і далінах; зьмяняюцца поры году, рэкі выліваюцца й вярта-юцца да сваіх рэчышчаў, лісьце зелянее, а потым жоўкне, мой бацька сядзіць у ценю квітнеючых сьліваў, потым хаваецца пад нейкую страху, бліскавіца асьвятляе вечаровы пэйзаж, рэха грымотаў разносіцца па катлавінах.

Лета, сонца пражыць, а нашыя геамэтры (зараз ягоны таварыш нейкі Дра-говіч) уваходзяць апоўдні ў адзін дом (вуліца й нумар), грукаюць у дзьверы, просяць вады. Зьяўляецца дзяўчына, выносіць збан халаднаватай вады, нібы ў народнай песьні. Дзяўчына — мяркую, што Вы здагадваецеся — гэта тая, хто стане маёй маці.

Не хачу апавядаць Вам зараз, як усё гэта запісана там, апісана — дзень, калі ён прыйшоў прасіць ейнай рукі, плынь размовы, старасьвецкае вяселье, якое каштавала тысячы, увесь маляўнічы фальклёр, які быў часткай таго жыць-ця, — бо ўсё здаецца мне недастатковым і фрагмэнтарным у параўнаньні з арыгіналам. Мушу, аднак, прыгадаць, што ёсць там сьпіс сьведкаў і афіцый-ных гасьцей, прозьвішча сьвятара, які пашлюбіў іх, ёсць тосты й песенькі, падарункі й тыя, хто іх прынёс, сьпіс страваў і напойў. Потым, згодна з храна-лёгіяй, ідзе пяцімесячны пэрыяд, ад лістападу да траўню, калі маладая пара пасяляецца ў Бялградзе, апісваецца мэбля й разьмяшчэньне жылга, цана кухні, ложкаў і шафы, таксама як пешчаньні, якія ў падобных варунках заўжды ад-ныя й тыя, і заўжды такія адрозныя. Бо — і мяркую, што гэта падставовая пасылка аўтараў «Энцыкляпэдыі» — нічога ніколі не паўтараецца ў гісторыі чалавечых істотаў, усё, што зь першага позірку падаецца ідэнтычным, бывае ледзь падобным; кожны чалавек ёсць зоркай сам па сабе, усё здараецца заўж-ды й ніколі, усё паўтараецца бясконца й непаўторна. (Таму аўтары «Энцыкля-

пэдыі мёртвых», гэтага каштоўнага помніку адрознасьці, такую вялікую ролю надаюць драбніцам, а кожнае людзкае стварэньне для іх сьвятое.)

Калі б не навязлівая ідэя аўтараў аб непаўторнасьці кожнай людзкой істоты, аб вылучнасьці кожнага здарэньня, чаму б меліся служыць прозьвішчы сьвятароў і чалавека, які вядзе мэтрычныя кнігі, апісаньне вясельных строяў і назоў нейкай там вёскі Гледзіч блізу Кралева, з усімі драбніцамі, якія вызначаюць лучнасьць чалавека з краявідам? Бо апісваецца прыезд майго бацькі «ў мясцовасьць», ягоньны побыт, у тым гайдуцкім часе траўню–лістападу, на вёсцы. Прозьвішчы Ёвана Радайковіча (у карчме якога геамэтры п’юць увечары ахалоджанае віно й дзе могуць браць напавяр) занатаванае гэтак жа сама, як імя дзіцёнка нейкага Стэвана Яніча — Сьветазар,— якога мой бацька трымаў на хрышчэньні, як прозьвішча доктара Леўстыка, выгнанца з Славеніі, які прапісаў яму лекі ад катару страўніку, альбо нейкай Радмілі–Рады Маўравай, якую ён паваліў на сена ў адной пуні.

На падставе вайскавай службы майго бацькі ў Кнізе замалёваньня сьцежкі, па якіх хадзіў V аддзел пяхоты, што размяшчаўся ў Марыборы; таксама тут ёсьць прозьвішчы афіцэраў і падафіцэраў разам зь іхнымі чынамі, а таксама прозьвішчы калегаў з тае самае залі; занатаваная якасьць прадуктаў у салдацкай ядальні, удар калена ў час начнога маршу, кара за згубленую рукавічку, назоў карчмы, у якой Д.М. абмываў адкамандаваньне ў Пажаравац.

На першы погляд, гэта нічым не вылучаецца, як кожная служба і кожнае адкамандаваньне, але гэты Пажаравац і сямімесяцовы побыт майго бацькі ў кашарах, з гледзішча аўтараў «Энцыкляпэдыі», ёсьць адзінымі ў сваім родзе; ніколі болей, ніколі, ня будзе ў другой палове 1935 году перабываць нейкі Д.М., геамэтар, у пажаравацкіх кашарах і ня будзе крэсьліць плянаў пры печы, раздумваючы пра тое, як падчас начнога маршу некалькі месяцаў таму ён убачыў мора.

Гэтае мора, убачанае з схілу Вэлебіту дваццаць васьмага красавіка 1935 году, убачанае ўпершыню ва ўзросьце дваццаці чатырох гадоў, застанеца ў ім як адкрыцьцё, як сон, і Д.М. будзе яго насіць у сабе праз амаль сорок гадоў зь нязьменнай выразнасьцю, нібы таямніцу, нібы прывіднасьць, пра якую ня кажуць. Пасьля столькіх гадоў ён і сам ужо ня быў упэўнены, ці напраўду бачыў тады шырокія марскія прасторы, ці толькі далягляд, дык адным ісьным морам будзе для яго й застанеца аквамарын на мапах, дзе глыбіны адзначаюцца цямнейшым, а плыткія месцы — сьвятлейшым блакітным колерам.

Я думаю, што ён, уласна, таму цэлымі гадамі не хацеў выязджаць на адпачынак у часы, калі людзі ўжо гуртамі скіроўваліся да прыморскіх мясцінаў, наладжваючы гэта праз прафэсійныя саюзы або турыстычныя агенствы. У гэтым супрацьве быў дзіўны страх, ён нібы страшыўся расчараваньня, нібы блізкае спатканьне з морам магло зьнішчыць у ім далёкі ўспамін, які асьвятліў ягонае жыцьцё дваццаць васьмага красавіка трыццаць пятага году, калі ён упершыню пабачыў здалёк раньнім досьвіткам блакіт Адрыятыкі.

І ўсе адгаворкі, якімі ён карыстаўся, каб аддаліць спатканьне з морам, былі зазвычай ня вельмі пераканаўчымі: ня хоча ехаць на лецішча як так званы турыст, ня мае на гэта грошаў (што было не далёкім ад праўды), не выносіць пякучага сонца (хоць усё жыцьцё бавіў у ягоных пякучых промнях), мы маем пакінуць яго ў спакоі, яму вельмі добра ў Бялградзе, за апушчанымі жалюзямі.

У гэтым разьдзеле «Энцыклапедыя мёртвых» дэталёва апрацаваныя ягонныя марскія прыгоды, ад першай лірычнай згадкі ў тысяча дзевяцьсот трыццаць пятым годзе аж да сапраўднага спатканьня сам-насам з морам праз сорок гадоў.

А настала гэтае першае сапраўднае спатканьне з морам у тысяча дзевяцьсот семдзесят пятым годзе, калі з агульнага дамаганьня ён згадзіўся ўрэшце выехаць у Равінію разам з мамай, у дамок прыяцеляў, які тым летам быў вольны.

Ён вярнуўся дачасна, незадаволены кліматам, незадаволены арганізацыяй адпачынку, тэлевізійнай праграмай, незадаволены з нагоды таго гармідару, бруднага мора, з нагоды мноства мэдусаў, з нагоды дарагоўлі й жахлівага «вымагальніцтва». Пра самое мора, апроч ягонага забруджваньня («публічная кляка для турыстаў») і мэдусаў («сыягвае іх людзкі смурод, як вошай»), не скажаў нічога, ані слова. Толькі махнуў рукой. Толькі цяпер ведаю, што гэта азначала: ягоны шматгадовы сон пра Адрыятыку, даўная прывіднасьць была пякнейшай і больш імпапоўнай, мілейшай і больш нявіннай, чым тая брудная вада, у якой пялёхаліся тлустыя, мажныя мужчыны й нашараваныя алейкамі кабеты, «чорныя, як зугленыя трэскі».

Першы й апошні раз ён выехаў тады на мора. Цяпер я ведаю, што ў ім памёр тады, нібы нейкая дарагая істота, той далёкі сон, далёкі прывід (калі гэта быў прывід), які ён насіў у сабе амаль сорок гадоў.

Але Вы бачыце, я пераскочыла адным махам сорок гадоў ягонага жыцця, а беручы храналёгічна, мы толькі ў трыццаць сёмым ці восьмым годзе. Д.М. мае ўжо дзьвюх дачок (сын зьявіцца пазьней), зачатых у глухмені сэрбскай правінцыі. Гэта мог быць Пэтрывац над Млявай альбо Дэспатавац, Стэпоевац, Букавац, Чупрыя альбо Ялашыца, Матэявіца, Чэчына альбо Ўласіна, Княжавац альбо Подвіс. Прашу накрэсьліць ва ўяўленьні мапу тых ваколіцаў, павялічыць кожную з тых кропачак на звычайнай мапе ці вайскавай (1:50 000), павялічыць іх да існых памераў, адзначыць вуліцы й дамы, у якіх ён жыў, а потым увайсьці на падворак, да дому, намалюваць плян памяшканьня, скласьці сьпіс мэблі й садовых дрэваў; і прашу не забыць пра назовы кветак, якія растуць у гародзе, ані пра газэты, якія чытае Д.М. і якія пішуць пра пакт Рыбэнтропа-Молатава, пра ўцёкі каралеўскага ўраду, пра кошты шмальцу й вуглю, пра незвычайныя дасягненьні лётчыка-аса Алексіча... О, так гэта робяць майстры «Энцыклапедыі».

Бо кожнае здарэньне зьвязваецца тут, як я казалася, зь ягоным асабістым лёсам, кожны налёт на Бялград, і марш нямецкіх войскаў на Ўсход, і іхнае адступленьне паказваюцца нібы ягонымі вачыма й зьнітоўваюцца зь ягоным жыцьцём. Падрабязна апісваецца дом на вуліцы Пальмоціча й ягоныя жыхары, калі ў скляпеньні гэтага дому мой бацька перажывае разам з намі бамбардаваньне Бялграду; потым ідзе такое ж апісаньне дому ў Стэпоевацы (прозьвішча гаспадара, плян памяшканьняў і г.д.), куды бацька адвозіць нас у час вайны, тут падаюцца цэны на хлеб, мяса, ракію. Вы знойдзеце таксама ў Кнізе мёртвых ягоную размову з шэфам паліцыі ў Княжавацы, ліст з паведамленьнем аб звальненьні з працы ў тысяча дзевяцьсот сорок другім годзе й пачынае вачыма ўяўленьня, як у хуткім часе пасья таго ён зьбірае лісьцё ў

Батанічным садзе й на вуліцы Пальмоціча, як разгладжвае іх і клеіць у зельнік дачкі, падпісваючы каліграфічным почыркам: «Дзѣмухавец» (Тагахасит officinale) альбо «Ліпа» (Tilia), так, як пісаў на мапах «Адрыятычнае мора» альбо «Ўласіна».

Велічэзная рака ягонай біяграфіі, гэтая сямейная сага, мае свае адгалінаваньні; вось жа, паралельна з працай бацькі на цукроўні ў 1943–1944 гадах будзе зьмешчаны ў гэтай своеасаблівай кроніцы й падрахунку таксама лёс маёй маці й наш, ягоных дзяцей — цэлыя тамы зьведзеныя да некалькіх красамоўных параграфіаў. Ягоны раньні пад’ём набывае, такім парадкам, повязь з раньнім пад’ёмам маці (якая накіроўваецца ў вёску, каб абмяняць старасьвецкі насыценны гадзіннік, частку свайго пасагу, на курыцу альбо кавалак сала) і з выходам нас, дзяцей, у школу. Гэты ранішні рытуал (чуваць з радыё, недзе па суседстве, мэлёдыю «Лілі Марлен») выкарыстоўваецца тут як дарэчны выпадак для выяўленьня сямейнага настрою ў доме звольненага геамэтра ў гады акупацыі (посны сыняданак з сухароў і збожжавай кавы) і для агляду «моды» ў 1943–1944 гадах, калі насілі чаравікі на драўлянай падэшве, навушнікі й плашчы, шытыя з вайсковых коўдраў.

Факт, што мой бацька зь вялікай рызыкай выносіў пад плашчом патаку з «фабрыкі Мілішыча», на якой тады падзённа працаваў, мае для «Энцыкляпэдыі мёртвых» такое самае значэньне, як акт дывэрсіі ў акулістычнай клініцы, тут, па суседстве, альбо подзьвігі дзядзькі Цвэі Каракашэвіча, родам з Румы, які абкрадаў нямецкі Афіцэрскі клюб на Францускай 7, дзе працаваў «забесьпячэнцам». Кур’ёз, які палягаў на тым, што дзякуючы таму ж Цвэі Каракашэвічу мы разы два елі ў час акупацыі тлустых карпаў (якія ўсю ноч плавалі ў вялікай эмаляванай ваньне ў нашай лазеньцы) і пырскалі іх францускім шампанскім з таго ж афіцэрскага клюбу «Пад трыма гусарамі», вядома, не пазьбегнуў увагі рэдактараў «Энцыкляпэдыі». Згодна з сваім праграмным прынцыпам — што ў жыцьці чалавека няма ні няважных рэчаў, ані гіерархіі здарэньняў, — яны занатавалі ўсе перажытыя намі хваробы дзяцінства: сьвінку, ангіну, коклюш, каросту; а таксама зьяўленьне вошаў і клопаты бацькі зь лёгкімі. (Дыягназ, адпаведны меркаваньню доктара Джуровіча: эмфізэма як наступства празьмернага кураньня.) Але Вы знойдзеце тут таксама плякат на дошцы абвестак побач з рынкам Байлёна, зь сьпісам расстраляных закладнікаў, спаміж якіх прыяцелі й блізкія знаёмцы майго бацькі; прозьвішчы павешаных патрыётаў, целы якіх калыхаюцца на ліхтарнях у самым цэнтры, на вуліцы Тэразіе; словы афіцэра, які жадае ад бацькі ausweis’у ў вакзальнай рэстарцыі ў Нішы; апісаньне чэціцкага вясельля ў Уласатынках, дзе ўсю ноч стралялі з карабінаў.

Вулічныя баі ў Бялградзе ў кастрычніку 1944 году паказваюцца так, як бачыў іх мой бацька з вуліцы Пальмоціча, празь якую праязджае горная батарэя, а на рагу ляжыцьдохлы конь. Грукат танкаў на момант заглушае допыт volksdeutsch’a на прозьвішча Франьё Герман, маленькі якога далятаюць праз тонкую сыценку ад суседняга дому, дзе афіцэр OZN** здзяйсняе суд і помсту народу. У раптоўнай цішы, якая асела па праездзе савецкага танку, рэзка раздаецца залп на суседнім падворку, а крывавае пляма на муры, якую мой

**OZN (Odeljenje Zaštite Naroda) — Адзел аховы народу, які потым замяніла UDB (Управа дзяржаўнай бясьпекі).

бацька ўбачыў з вакна прыбіральні, і цела няшчаснага Германа ў пазыцыі эмбрыёну таксама застануцца ўвечненымі ў Кнізе мёртвых, разам з камэнта-ром схаванага назіральніка.

Гісторыя, для рэдактараў Кнігі мёртвых, ёсць сумай людзкіх лёсаў, сукуп-насьцю пераходных здарэньняў. Таму яны занатоўваюць кожны чын, кожную думку, кожны дабрадзеіны подзьмук, кожную лічбу на мапе запісваюць у рэ-стар, кожную рыдлёўку, што адкідвае балота, кожны рух, які выклікаў узь-няцьце цэгля з руінаў.

Праца, выконваная маім бацькам у дзяржаўнай кадастравай управе па вай-не, калі зямлю вымяралі нанова й вынікі запісвалі ў кнігі, як зазвычай пасьяля вялікіх гістарычных пераломнаў, прадстаўляецца з усім, чаго вымагае такі разьдзел, падаючы клясы грунту, нумары іпатэчных кніг, зьмененыя назовы нямецкіх вёсак і назовы паселішчаў новых каланістаў. Нічога тут, Кажу, не бра-куе: гліны, якая ліпне на гумовыя боты, купленыя ў п'янага салдата; цяжкага паносу пасьяля зьяданьня нясьвежых галубоў у нейкай забягалаўцы ў Інджыжы; авантуры з басьнійкай, кельнэркай у Сомбары; падзеньня з ровару й удару лок-ця паблізу Чантавіру; начной язды быдлярчым вагонам на лініі Сэнта — Субо-іца; куплі тлустай гусі, якую мой бацька прывязе дадому на Новы Год; п'янкi з расейскімі інжынэрамі ў Бановічах; вырываньня кутняга зубу ў полі, наўзбоч ад калодзежа; мітыngu, на якім Д.М.прамокну да ніткі; раптоўнай сьмерці земля-мера на імя Стэва Багданаў, які недзе пад лесам наступіў на міну й зь якім мой бацька за дзень да таго гуляў у бильярд; паўторнага зьяўленьня лётчыка-акраба-та Алексіча ў небе над Калемэгданам; цяжкага атручання алькаголем у мясцо-васьці Мракадол; язды перапоўненым грузавіком па балоцістай дарозе з Зрэня-ніна ў Элемір; спрэчкі з новым шэфам, нейкім Шупутам, на землях блізу Яшы Толіча; куплі тоны брунатнага вуглю з капальні ў Бановічах і чаканьня да чаць-вертай гадзіны раніцы ў цягніку вузкакалейкі над Дунаем пры тэмпературы мінус пятнаццаць; куплі столу з мармуровай сталёнай на блышным рынку; сьняданку, які складаецца з «амэрыканскага» сыру й парашковага малака ў ра-бочай сталёўцы «Босьнія»; хваробы й сьмерці ягонага бацькі; паленьня свечак на цьвінтары на Дзяды; бурнай сваркі зь нейкім Пэтарам Янковічам і Савам Драговічам, якія баранілі тэзу аб слушнасьці лініі Сталіна, а таксама дыялёгу паміж імі; аргумэнтаў адных і контраргумэнтаў другога (дзе ўсё скончыцца ах-рыплым «Сталін вас ...баў!» майго бацькі).

Так «Энцыклапэдыя» ўводзіць нас у атмасфэру тых часоў, у палітычныя падзеі.

Спалох, які ахопіць майго бацьку, і маўчаньне, якое я сама добра памятаю, маўчаньне цяжкое й прыкрае, Кніга тлумачыць заразьлівым страхам: аднаго дня Д.М. даведаўся, што той Пэтар Янковіч, ягоны кузэн і калега, штодня а шостаі мусіў хадзіць на размовы ў УДБ (зрэшты, у выніку даносу згаданага Драговіча), а толькі потым зьяўляўся на працы, з тварам счарнелым і спух-лым ад атрыманых поўхаў і невысынаньня; і так кожны божа дзень на золку нейкія шэсьць месяцаў, аж да часу, пакуль узгадаў прозьвішчы людзей, якія падзялялі зь ім аблуду наконт Сталіна й слухалі радыё Масквы.

Праміну тут усю сямейную гісторыю ў мініятуры: сваркі, замірэньні, выез-ды на курорты. Праміну сьпіс прадметаў, якія мой бацька прынёс дадому й

якія ў «Энцыкляпэдыі» заінвэнтарызаваныя з гаспадарчай руплівасьцяй. Прыгадаю толькі радыё маркі «Арыён», збор твораў Максіма Горкага, алеандар у вялікай драўлянай скрынцы й бочку для квашаньня капусты, бо яны здаюцца мне важнейшымі за іншыя дробязі, пералічаныя ў Кнізе, улучна з матар'ялам і дакладам для пашыву гарнітуру, якія я купіла яму зь першай зарплаты, а таксама бутэлькай мартэлю, якую ён асушыў некалі на вячэру.

«Энцыкляпэдыя мёртвых» не займаецца, аднак, вылучна матар'яльнымі дабротамі, гэта ні кніга двайной бугальтэрыі, ні рээстар, ні індэкс прозьвішчаў, такі, як «Каралеўскія кнігі» або «Кніга Роду», хаця яна ёсьць і гэтым; у ёй гаворыцца пра духовыя станы чалавека, пра ягоны погляд на сьвет, на Бога, пра сумнеў наконт існаваньня таго сьвету, пра маральныя нормы. А тое, што папросту здзіўляе, гэта адзіная ў сваім родзе лучнасьць сьвету знадворнага й нутранага, падкрэсьліваньне матар'яльных фактаў, якія потым набываюць лягічную повязь з чалавекам, з тым, што называецца ягонай душой. Некаторыя аб'ектыўныя зьвесткі — як правядзеньне электрычнай устаноўкі да кафлевых печак у 1969 годзе, зьяўленьне «танзуры» на галаве майго бацькі ці ягонае раптоўнае прагнасьць, прыгатаваньне асьвяжальнага напою з бэзы, паводле рэцэпту бялградзкай «Палітыкі» — рэдактары пакідаюць без камэнтару, але, напрыклад, ягоную нечаканую жарсьць да зьбіраньня познамак пры надыходзе старасьці тлумачаць як кампэнсацыю за доўгія гады нерухомасьці. Яны ня маюць сумневу, што ў праглядаваньні познамак празь люпу знаходзіць выйсьце толькі частка прыдушанай фантазіі, якая часта хаваецца ў людзях спакойных і стабільных, мала схільных да падарожжаў і прыгодаў, частка таго схаванага мяшчанскага рамантызму, які акрэсьліваў гэтаксама стаўленьне бацькі да мора. (Бо сапраўдныя падарожжы й далёкія пэйзажы замяніў ён зручнымі падарожжамі ўяўленьня, а зацікаўленасьць першага ўнука мятлушкавым сьветам познамак была адно нагодай, якую ён ужываў, каб ня стаць сьмешным у вачах людзей і ва ўласных вачах.)

Гэта ўжо, як Вы бачыце, тая частка ягонага духовага краявіду, якая знаходзіцца паблізу зыходу і ў якой пахаваньні прыяцеляў і блізкіх ідуць адно за адным з такой частатой, што кожны чалавек — нават менш схільны да ціхай мэдытацыі, чым мой бацька — становіцца філёзафам, калі роздум пра сэнс існаваньня ёсьць філязофіяй.

Незадаволены жыцьцём, пакутуючы ад старэчай мэлянхоліі, якую ніхто ня можа злагодзіць: ані адданыя дзеці, ані добрыя ўнукі, ані адносны спакой штодзённасьці, — ён пачаў бурчэць і напівацца ўсё часьцей. У яго здараліся раптоўныя прыпадкі злосьці, якіх ніхто не чакаў ад гэтага спакойнага чалавека з лагоднай усмешкай. Ён праклінаў Бога, неба, зямлю, расейцаў, амэрыканцаў, немцаў, улады й тых, хто вызначыў яму такую ўбогую пэнсію за наёмніцкую працу столькіх гадоў, а найболей — тэлевізію, якая запаўняла яму пустэчу вечароў, прыносячы ў дом, з проста абразьлівым нахабствам, вялікую ілюзію жыцьця.

Назаўтра, прыйшоўшы ў сябе, ён пачынаў ціха пакутаваць: карміў шчыгла на тэрасе, сьвістаў яму, трымаючы высока над галавой клетку, нібы ліхтарню ў цемрадзі людзкае пакуты. Альбо, таксама, зняўшы ўрэшце піжаму, паціху прыбіраўся, надзяваў капялюш і йшоў на галоўпаштаміт, на Такоўскую, па познамі. Пасьля апоўдню седзячы на крайку фатэлю, з унукам каля сябе, ён

папіваў каву й тонкімі пінцэткамі размяшчаў познаккі ў клясарах.

Час ад часу, у хвіліны распачы, ён гараваў над сваім жыццём, па-старэчаму скуголіў, што Бог не дазволіў яму атрымаць адукацыю й што ён сыйдзе з гэтага сьвету цёмным, не пабачыўшы па-людзку ані мора, ані столькіх гарадоў, што можа пабачыць чалавек адукаваны й багаты. — Бо ягонае падарожжа ў Трыест скончылася гэтаксама бясслаўна, як вандроўка ў Равінію.

Тады, ва ўзросьце шасьцідзесяці шасьцёх гадоў, ён упершыню перайшоў мяжу. Гэтае падарожжа таксама было вынікам доўгіх дамаганьняў і ўгаворваньняў. Ён абараняўся пры дапамозе аргумэнтаў, цяжкіх для абвярганьня: што разумны чалавек ня выберацца ў краіну, мовы якой ня ведае, што ён ня мае намеру займацца кантрабандай і не цікавяць яго ў Трыесьце тамтэйшыя спагецьці ані к'янці, бо ён аддае перавагу піць дома жылёўку з Мостару або звычайнае белае віно з Пракупацу.

І аднак мы змусілі яго зрабіць пашпарт.

Ён вярнуўся з таго падарожжа злы й кіслы, прамоклы, сварачыся з мамай; абутак, які яна купіла, прамакне і муляў яму, а міліцыя, ужо паблізу Інджыжы, пакорпалася й паперакульвала яму валізкі.

Ці мушу я Вам казаць, што гэтае падарожжа ў Трыест і дождж, які мой бацька пераचाкаў пад сьценкай гатэлю «Adriatico» без парасону, як стары прамоклы сабака (мама тым часам на Понтэ Роса выбірала для яго абутак), што вось усё гэтае ў Кнізе мёртвых атрымала месца, якога гэты эпізод заслугоўвае? Адно, што ў пэўнай меры ўсьцешыла яго пасля няшчаснай вандроўкі ў Трыест, дык гэта купля насеньня, якое ён знайшоў выкладзеным перад лаўкай. (На шчасьце, на мяшэчках былі намаляваныя адпаведныя кветкі, а цэны — відавочныя, таму ён ня мусіў намагацца размаўляць з прадаўнічкай.) Бо ў гэты час Д.М., як напісана ў «Энцыклапедыі», ужо займаецца ва ўсю моц «разьвяздзеньнем аздобных расьлінаў». (Ідзе сьпіс кветак у гаршэчках і бляшанках на тэрасе з вуліцы й на той, другой, з падворку.)

Амаль адначасна, нібы закрутаны нейкай кветкавай заразай, ён пачынае запаўняць свой час маляваньнем расьлінных матываў паўсюль, дзе толькі трапіцца. Раптоўны выбух ягонага мастакоўскага таленту адбыўся зусім неспадзявана. Незадаволены (ён ужо ўсім быў незадаволены) спосабам, якім адзін афіцэр у адстаўцы, мастак з божае ласкі, размаляваў лазьніцу, (сьпяваючы раз за разам «Казарчанку», якая рабіла рухі ягонай рукі размашыстымі), мой бацька ўзьеўся й закасаў рукавы. Паколькі не ўдалося яму замаляваць цёмныя плямы на сьценах, ён вырашыў пакрыць іх алейнай фарбай паводле малюнку, выкананага вільгаццю. Так паўстала першая кветка ў лазьніцы, вялікі званочак ці водная лілея, халера ведае што.

Мы ўсе яго хвалілі. Суседзі прыходзілі дзівавацца працай майго бацькі. Гэтаксама й ягоны ўлюбенец, унук, выказаў шчыры подзіў. Так гэта пачалося. Прыйшла чарга вакна ў лазьніцы, на якім ён намаляваў дробныя палявыя кветкі, блакітныя, як валошкі, наўскос, так, што гэты кветкавы матыў ствараў бачнасьць калыханьня фіранкі.

А пазьней ён ужо маляваў цэлымі днямі, нястомна, не выпускаючы з вуснаў папяросу. (У цішы чуваць было, як сьвішча ў яго ў лёгкіх, а пыхцеў ён як паравоз.) Ён размаляваў у кветкі, адно што зь ценом падабенства да сапраўдных, старыя падрапаныя скрыні, парцелянавыя бросьні, бутэлькі з-пад кань-

яку, звычайныя шклянныя фляконы, слоікі, драўляныя скрыначкі для папярочнага саў. На вялікім сыфоне содавай вады ён выпісаў, на аквамарынавым фоне, назовы бялградзкіх рэстарацияў, літарамі, якімі пішуцца на мапах назовы выпіаў: «Брыёні», «Бока Каторска», «Мэва», «У матроса», «Досьвітак», «Сэрбская Карчма», «Пад Відынскай брамай», «Пад Стамбульскай брамай», «Скадарлія», «Тры капелюшы», «Два алёні», «Пад ліпай», «Тры гронкі вінаграду», «Шуматовац», «Сем дзён», «Марш на Дрыну», «Калемэгдан», «Калярац», «Айчына», «Аратай», «Абрэновац», «Горад Душана», «Вусьце», «Смэдэрэва», «Паляўнічы рог», «Пытальнік», «Апошні шанец».

Аўтары «Энцыкляпэдыі» зьвярнулі, вядома, увагу на незвычайную акалічнасьць, што ён памёр у дзень дванаццатай гадавіны свайго першага ўнука. Не пазьбег, таксама, іхнай увагі й супраціў майго бацькі намерам, каб ягонаму апошняму ўнуку надаць імя дзеда. Мы думалі, што гэта задаволіць ягоную фанабэрыю, што ён прыме гэта як знак асаблівага шанаваньня й любові. Ён, аднак, толькі штось прамармытаў, а ў ягоных вачах я заўважыла далёкі ценё навалініцы, якая блісьне з-пад акулераў праз год, калі мой бацька ўсьвядоміць сабе, што гэта канец. Гэтую паслядоўнасьць жывых і мёртвых, распаўсюджаны міт пра зьмену пакаленьняў, гэтае ўяўнае сучашэньне, якое чалавек выдумаў для таго, каб лягчэй згадзіцца з думкай пра сьмерць, мой бацька адчуў у тое імгненьне як абразу; як калі б праз той магічны акт наданьня ягонага імя нованароджанаму дзіцяці, хаця б і па стакроць ягонай крыві, «паставілі на ім крыж». Але я тады яшчэ ня ведала, што бацька ўжо намацаў падазроны на рост блізу пахвіны й прадчуваў, а можа, быў упэўнены, што ў ягоных нутранасьцях, як з клубня, вырастае невядомая атрутная расьліна.

У адным з канцавых абзацаў «Энцыкляпэдыя» падае працэс пахавальных урачыстасьцяў, імя сьвятара, які сьпяваў над труной, сьпіс тых, хто праводзіў бацьку на месца вечнага супакою, лічбу сьвечак, запаленых за спакой ягонай душы, апісваецца выгляд вяноў і прыводзіцца тэкст нэкралёгу, зьмешчанага ў бялградзкай «Палітыцы».

Прамова, якую сказаў над труной Нікола Бэшэвіч, ягоны стары калега з кадастравай управы («Калега Джура сумленна служыў айчыне, як перад вайной, у час акупацыі, так і па вайне, у час уздыму з руінаў і аднаўленьня зьнішчанай краіны»), цытуецца цалкам, не зважаючы на рытарычныя паўторы. Гэтая прамова Бэшэвіча над труной памерлага калегі й земляка, без сумневу, мела ў сабе нешта з тых прыныцаў, якія рэпрэзэнтуюць вялікая «Энцыкляпэдыя мёртвых» («Успамін аб ім будзе жыць вечна, ва ўсе часы. Хвала яму й гонар!»).

Гэта мог бы быць канец — на гэтым канчаюцца мае нататкі. Ня буду прыводзіць журботнага сьпісу рэчаў, якія па ім засталіся: кашулі, пашпарт, дакумэнты, акулеры. (А сьвятло дню балюча бліснула ў пустых шкельцах, менавіта вынутых з футаралу.) Усяго таго, што вярнулі маёй маці ў шпіталі, назаўтра па ягонай сьмерці. Бо ўсё гэта было запісана ў «Энцыкляпэдыі», не забытая аніводная хустачка, ані пачак «маравай», ані «Ілюстраваная палітыка», у якой знаходзіцца крыжаванка, часткова разгаданая ягонай рукой.

Занатаваныя таксама прозьвішчы дактароў, санітараў, тых, хто яго наведваў, пададзеныя дзень і гадзіна апэрацыі (калі доктар Пятровіч ускрыў яму жывот і зашыў, зразумеўшы, што намаганьні ўжо нічога не дадуць: мэтастазы

былі на жыццёва важных ворганах). Я ня маю сілы, каб апісаць Вам погляд, якім ён разьвітаўся з мной на шпітальных сходах, за дзень да апэрацыі; у ім змяшчалася ўсё жыццё і ўвесь жах усведамленьня сьмерці. Усё, што жывы чалавек пра сьмерць можа ведаць.

Змарнелая й заплаканая, я здолела потым на працягу некалькіх гадзінаў прагледзець усе старонкі, якія тычыліся яго. Я ня мела ўяўленьня пра час. Ці я ў гэтай халоднай бібліятэцы гадзіну, ці, можа, ужо сьвітае? Зусім, кажу, забылася на час, на месца, дзе знаходжуся. Я сьпяшалася запісаць як найболей звестак пра майго бацьку, каб у хвілях распачы мець які-небудзь доказ, які сьведчыць пра тое, што ягонае жыццё не было марным, што на сьвеце ёсьць яшчэ людзі, якія занатоўваюць вартасьць кожнага жыцця, кожнай пакуты, кожнага чалавечага існаваньня. (Гэта заўжды нейкае суцяшэньне.)

Раптам недзе на апошніх прысьвечаных яму старонках я заўважыла кветку, незвычайную кветку. У першае імгненьне здалося мне, што гэта віньетка альбо схематычны малюнак расьліны, якая апынулася ў сьвеце мёртвых як узор вымерлай флёры. У подпісе я, аднак, прачытала, што гэта падставовы матыў карцінаў майго бацькі. Дрыготкімі рукамі я пачала перамалёўваць гэтую нязвычайную кветку. Найболей яна нагадвала вялікі, абабраны й разламаны аранжык, папрацінаны тоненькімі чырвонымі жылкамі, падобнымі да капілярных сасудаў. Праз імгненьне я была расчараваная. Я добра ведала ўсе карціны, якімі мой бацька ў хвіліны, вольныя ад занятку, пакрываў сьценкі, дошкі, бутэлькі й каробкі, аднак ніводная зь іх не нагадвала гэтай. Так, сказала я сабе, нават яны могуць памыліцца. А потым, перакрэсьліўшы той вялікі абабраны аранжык, я прачытала апошні пасаж і крыкнула. Ачомалася я аблітая потам. Тады запісала ўсё, што запомніла з таго сну. І вось тое, што засталося... Ведаецца, пра што казалася ў апошнім абзацы? Што Д.М. пачаў маляваць у хвіліны, калі зьявіліся першыя прыкметы раку. Што, значыць, ягонае навязьлівае маляваньне кветкавых матываў супадае з разьвіцьцём хваробы.

Калі я паказала гэты малюнак доктару Пятровічу, ён не безь здзіўленьня пацьвердзіў, што пухліна ў майго бацькі выглядала менавіта так. І што ейнае высьпяваньне доўжылася, без сумневу, гадамі.

Пераклаў Зьміцер Дзядзенка